

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BIERNACZKY János

Két Frobenius-kiadványról

Eredeti közlés/Original publication:

Helikon, 32. évf., 3–4. sz., 486–493. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.214

Dátum/Date: 2013. január/January 6.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B.WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

BIERNACZKY János: Két Frobenius-kiadványról, *AHU MATT*, 2012, **pp. 1–8. old.**, No. 000.000.214, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

magyarországi nagyobb közkönyvtárak

Kulcsszavak/Key words

Frobenius–emlékkötet, Eike Haberland, Leo Frobenius válogatott művei magyar nyelven, Bodrogi Tibor, a két Frobenius–kiadvány kritikája, Frobenius kutatási tevékenysége, Frobenius memorial publication, selected works by Leo Frobenius in Hungarian, criticism on two Frobenius publications, research activity of Frobenius

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,

COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adatárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

KÉT FROBENIUS-KIADVÁNYRÓL*

Bár néhány évvel ezelőtt kiadták már a *Fekete-Dekameront* (Magyar Helikon, 1974, szerkesztette: Bodrogi Tibor), amely egy sor erotikus történetet tartalmaz a 12 kötetes afrikai mitológia- és mese gyűjteményből, az *Atlantis*ből, ettől eltekintve a német Frobeniusnak (1873–1938) az etnológiával, régészettel és a kulturális formatannal foglalkozó, nagyobbára afrikai témaköröket tárgyaló írásaiból magyarul mindaddig semmi sem volt elérhető, míg meg nem jelent a szerző különböző jellegű és tárgykörű munkáiból válogatott *Afrikai kultúrák* című szemelvénygyűjtemény (Gondolat, 1981, szerkesztette: Bodrogi Tibor). E válogatás közreadásához ösztönzést feltehetően a német tudós születésének századik évfordulóján a frankfurti Frobenius-Intézet által – egyidejűleg angolul és franciául – sajtó alá rendezett kötet adott.¹

A két gyűjteményben szép számmal található ugyan azonos szemelvény, tartalmuk nagyobb hányada mégis különbözik egymástól, ami a szerkesztés részben eltérő szempontjainak a következménye.

A centenáriumi kiadvány szerkesztője, Eike Haberland professzor, a frankfurti Frobenius-Intézet igazgatója, a kötetet elsősorban a mai afrikai etnológusoknak és érdeklődőknek szánta. A szigorúan szakszempontok szerint csoportosított gyűjteményhez bevezetőt, saját kívánságára, Léopold Sédar Senghor, Szenegál néhai elnöke, a négritude mozgalom egyik vezető alakja írt, akire – s társaira – mozgalomuk megindítása idején, a harmincas évek másodtik felében, nagy hatást gyakorolt Frobenius két franciául is kiadott műve (*Kulturgeschichte-Afrikas: Histoire de la civilisation africaine; Schicksalskunde: Le destin de la civilisation africaine*).

A nyugati szakirodalom részéről Frobenius műveit – az elhangzó elismerő szavak mellett – már a szerző életében, de nem kevésbé halála után – gyakran érte éles hangú bírálat és elmarasztalás. A Német Szövetségi Köztársaságban a centenáriumi alkalmából publikált kötetbe erre való tekintettel nem vettek be „vitatott” részleteket. Recenziójában Jan Vansina professzor ezt úgy fogalmazta meg: „a szerkesztő virtuóz kézzel nagy értékű szemelvényeket emelt ki”² Frobenius műveiből.

Ami a Frobenius elleni, itt-ott még manapság is felbukkanó támadásokat illeti, ezeket voltaképpen magától értetődő jelenségnek kell tekintetünk, ha számba vesszük a német afrikanistának a szaktudományai határain messze túlmutató legfőbb célkitűzéseit, s ennek következményeként a „higgadt, tárgyilagos tudós” szokványos modelljétől gyakran és élesen elütő magatartását, témakezelését és

* Leo Frobenius 1873–1973, szerk. Eike Haberland, 1973, Wiesbaden; Leo Frobenius: Afrikai kultúrák, szerk. Bodrogi Tibor, 1981, Budapest, Gondolat.

¹ Leo Frobenius 1873–1973, Wiesbaden, 1973.

² Jan Vansina: Frobenius redivivus, *Cultures et développement*, Vol. VI. No 1., 1974, 397–401. old.

egyéb személyes megnyilatkozásait. Ez tehát annak tulajdonítható, hogy Frobenius nem volt „csak” etnológus, „csak” régész és „csak” történész. Ő a korabeli tudományos – s itt-ott esztétikai – szemléletek egy sorának a megváltoztatására, új szempontok érvényesítésére törekedett, mindezt a széles olvasóközönség elé tárva. Itt egész röviden csak az Európa-központú történelemszemlélet megdöntésére irányuló igyekezetéről, a „magas” és a „primitív” kultúrák egyenjogúságának elismertetését célzó erőfeszítéseiről, a kulturális áramlatok mozgástörvényeire vonatkozó megfigyeléseiről, a kultúrát különféle fejlődési periódusokon végighaladó önálló organizmusként jellemző elméletéről és minden emberi rassz kultúrahordozásra alkalmas mivoltának hangsúlyozásáról szeretnék említést tenni.

Mielőtt rátérnék a magyar nyelvű válogatás tartalmának áttekintésére, meg szeretnék arról is emlékezni, hogy korábban, vagyis a két világháború között, akadtak néhányan Magyarországon, akik tudtak egyet-mást a nálunk jelenleg jóformán teljesen feledésbe merült Frobenius munkásságáról.

1938-ban, a német Afrika-kutató halálakor, műveinek egyik legalaposabb magyar ismerője, Marót Károly emlékezett meg róla,³ megkérdőjelezve e tőle merőben távol álló szellem produktumai jelentős részének tudományos hitelét, egyben tiszteletre méltó tárgyilagossággal méltatva Frobeniusnak a tudományos kutatásokra gyakorolt rendkívüli ösztönző hatását. Érdekes adaléknak tekinthető, hogy könnyed eleganciával megfogalmazott világirodalom-történetében Szerb Antal szót ejt a műfaj szempontjából aligha odaillő etnológus munkásságáról. De azt is tudjuk – a múltjáról valló Ortutay Gyula egy televíziós nyilatkozatából –, hogy a harmincas években a korabeli magyar intellektuális élet egyik haladó szellemű csoportosulásának, a „Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának” tagjai Frobenius nem egy munkáját élénk érdeklődéssel forgatták. Feltehető ezzel kapcsolatban, hogy Radnóti Miklós afrikai mesefordításainak – a *Karunga, a holtak ura* című kötetnek – a létrejöttéhez Frobenius is adott ösztönzést. Másfelől annak bőven maradt írott nyoma, hogy Frobenius művei élénken foglalkoztatták a vele rokon szellemű Kerényi Károly ókortudóst. Így egy levelében éppen ő hívta fel Thomas Mann figyelmét etnológus honfitársára.⁴ Annak idején Németh Lászlóhoz is Kerényi jóvoltából került el Frobenius egyik sok vitát kiváltott műve, a *Schicksalskunde*, amivel *San Remó-i naplója* első részében foglalkozott Németh részletesen.

Frobenius 1945 előtti magyarországi hírét-nevét illetően hadd tegyük még szóvá, hogy a német etnológus expedícióin készült sziklakép-másolatokból 1934. március 9. és április 3. között mintegy 200 képet nálunk, Budapesten is meg lehetett tekinteni az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban, sőt Frobenius személyesen is több alkalommal megfordult Magyarországon; legutoljára halála évé-

³ Marót Károly: K. Th. Preuss és Leo Frobenius – In memoriam, *Néprajzi Értesítő*, 1938, 2–4. szám.

⁴ *Thomas Mann és Kerényi Károly levélváltása regényről és mitológiáról*, Budapest, Officina 99/100, 58. old.

ben, 1938. január 26-án, amikor a Magyar Néprajzi Társaságban tartott előadást *A kultúra tudománya és a mitológiakutatás módszere* címmel.⁵

Az 1981-ben kiadott magyar nyelvű válogatás szerkesztésekor, a most említett magyarországi előzmények ellenére, reálisan nyilvánvalóan abból kellett kiindulni, hogy –egy-két idős tudóstól és néprajzi érdeklődésű olvasótól vagy egynéhány az etnológia története iránt érdeklődő és elvértve németül is értő fiatalabb szakmabelitől eltekintve – Frobenius munkáit nálunk sem az etnológusok, sem a szélesebb olvasóközönség általában nem ismerik, s így a megállapításaival és hipotéziseivel kapcsolatos vitákról – francia, angol vagy orosz nyelvű, szórványosan felbukkanó sommás megállapításoktól eltekintve – szintén aligha tudnak valamit.

Az előszóban, Frobenius életművének tömör ismertetése végén, Bodrogi Tibor azt írja: „...Frobeniusnak azokból a munkáiból adunk szemelvényeket, amelyek tevékenységének legfontosabb vonulatait, írásműveinek típusait jelzik... mint az útleírás... anyagfeltáró terepmunka.. folklór... művészetszikkaképkutatás... portrék...”

Mindjárt az elsőként szóba hozott típusnál két ok miatt is meg kell állnunk. Először azért, mert az útleírásokból, alighanem vitatott részleteik miatt, a német kiadású válogatás semmit sem tartalmaz, másodsorban mivel éppen az „útleírás” műfajában Frobenius egyénisége kialakulásának egyik fontos mozzanatára bukkanunk. (A magam részéről, a következő mondatokban kifejtett okok miatt, az *Auf dem Wege nach Atlantis* mellett – Bodroginál az anyagfeltáró terepmunkák közt említett és – a nyugati szemelvénygyűjteményben ugyancsak mellőzött *Und Afrika sprach* kötetét is ide sorolom.) A porosz katonatiszti családban felnövő gyermek Frobenius ugyanis, afféle jövődöbeli könyvmolyt sejtetve, az ifjúsági irodalmon belül már tízegynéhány éves korában rákap az idegen földrészekkel s azok népeivel foglalkozó könyvekre – amihez az is indítékot adhatott, hogy az anyai nagyapja által igazgatott berlini állatkertben, gyermeki nyíltszívűséggel, őszinte barátságba keveredett a legkülönbözőbb egzotikus népek fiaiból rekrutálódott állatapolókkal. Nos ez a gyermek hamarosan rájön, hogy olvasmányaiiban csak vérszegény, kigondolt sémákat kap, már ami az idegen földrészek gyermekeinek életét illeti, mert a valóság egészen más. Kamaszként azután a helyszínen járt utazók és felfedezők – felnőtt olvasóknak szánt – könyveit bújja, majd a kamaszkoron éppen hogy átlépő ifjú, a múzeumok buzgó látogatása mellett, rövid évek alatt át tanulmányozza, kivonatolja és rendszerezi a korabeli etnológiai szakirodalmat.

Az így egymásra rakódott élmény- és ismeretanyag birtokában az alapvetően a nagyközönségre irányuló, felvilágosító és közvéleményre ható szándékokkal eltelt fiatalember – egyelőre olvasmányok és a múzeumi tanulmányok alapján megírt tudományos dolgozatok mellett – egész sor antológiát állít össze. Először az ifjúság kezébe akar a valóságot tükröző ismertetéseket adni,⁶ majd felnőtteknek szánt gyűjteményeket állít össze.⁷ Első afrikai útjairól közzétett kötetét pedig az általa

⁵ Marót Károly: id. tanulmány.

⁶ Leo Frobenius: *Aus den Flegeljahren der Menschheit*, 1901; *Die reifere Menschheit*, 1902.

⁷ Leo Frobenius: *Weltgeschichte des Krieges*, 1903; *Das Zeitalter des Sonnengottes*, 1904; *Geographische Kulturkunde*, 1904.

mindvégig nagyra becsült utazó elődei útbeszámolóinak naplóformájában írja meg,⁸ azt a többletet adva ehhez, hogy a korábbi s jelentős mértékben a földrajzi feltárást – és esetleg egzotikus tárgyak gyűjtését – szolgáló utazók nyomába most egy földrajzilag is kitűnően kiképzett, de egyúttal a szellemi és a tárgyi néprajz terén alapos ismeretekkel rendelkező, sőt e téren úttörő gondolatokat is feszegető, azonkívül újszerű történelemszemléletet kialakítani kívánó etnológus fűrkészi az „ismeretlen” Afrikát, s munkája előrehaladtával az etnológiai érdeklődés régészeti tevékenységgel – ásátásokkal, majd főként sziklaképek feltárással – egészül ki. Ezért találjuk szerencsésnek, hogy – szemben a centenáriumi szemelvénygyűjteménnyel, mely az első útbeszámolókat mellőzi – a magyar válogatás, Frobenius különböző arculatainak bemutatásakor, az első expedíciókat ismertető munkák („Úton Atlantisz felé” 1911, „És Afrika szólt...” 1912–13) jó 150 oldalnyi részleteivel, a tereppel először találkozó fiatal tudóst is bemutatja.

Az egymást sűrűn követő afrikai expedíciók közé az első világháború mintegy tíz esztendei (1915–1928) kényszerszünetet iktatott, amit Frobenius rendszerező és elméleti munkák készítésére használt fel. Hogy az az időszak milyen jelentős érlelődést és átalakulást idézett elő benne, azt többek között világosan elárulja, ha a fentebb említett korai úti leírásait az 1928–30. évi dél-afrikai kilencedik expedíciójáról készült *Erythräával* hasonlítjuk össze. Itt az úti élménybeszámoló nem keveredik az etnológiai megfigyelések ismertetésével. Ehelyett a könyv elején mintegy 20 oldalnyi leírás tájékoztatja az olvasót az expedíció viszontagságairól, s ezután már csak a folklorisztikai és tárgyi anyaggyűjtésre vonatkozó megfigyelések és következtetések kerülnek sorra. Az anyag bemutatása minden korábbinál tömörebb és koncentráltabb. A szerző mesterien kezeli a gyűjtött tárgyi és folklór anyagot, hogy az általa fiatalon bevezetett kultúrkörfogalmat, pontosabban valamely valóságos kultúrkör létezését, az azt igazoló követelmények fennforgását, itt konkrét formában: a szóban forgó dél-eritreai kultúrkör példájával bizonyítsa. Heine-Geldern 1933-ban az *Erythräáról* és Frobeniusnak az eritreai kultúrkörre vonatkozóan e műben található leírásáról így ír: „...Frobenius itt példamutató módon teljesítette azt a követelményt, melyet ő maga – korábbi, más irányú munkákat bírálva – már 1904-ben meghatározott, ti. hogy azokat az azonos elterjedést mutató (kulturális elemekből képződő) csoportokat kell szemügyre venni, melyeken belül a kulturális elemek egymással belső, szerves, élő összefüggésben állnak”. (Zeitschrift für Ethnologie XXXVII. 89.) Ennek a követelménynek Frobenius azzal tett itt eleget, hogy a kozmikus eszme által szabályozott államot, tehát a jelenségek egy szervesen összefüggő, zárt csoportját állította a kutatás középpontjába. Ezáltal egyidejűleg e kultúra lényegébe a legmélyebb betekintést nyerték...”⁹

Az *Erythräát* említve – az egykori teraszos földműves gazdálkodásról és bányászatról s az ásátások eredményeként a temetkezési helyekről, az épületromok-

⁸ Leo Frobenius: *Im Schatten des Kongostaates*, 1907; *Auf dem Wege nach Atlantis*, 1911; *Und Afrika sprach* (Volksausgabe), 1912; uaz három kötetben 1912–1913.

⁹ Robert Heine-Geldern: Frobenius’ Forschungen über die Beziehungen zwischen afrikanischen und asiatisch-ozeanischen Kulturen, in: *Leo Frobenius, Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende*, Leipzig, 1933, 118–128.

ról, a lakásgödörökről és a tárgyi ásatási leletekről szóló, mindkét szemelvénygyűjteményben mellőzött ismertetés mellett – nem feledkezhetünk meg a dél-afrikai sziklaművészet kitűnő jellemzéséről, amiből viszont a német és a magyar publikáció egyaránt tartalmaz részleteket; és szóvá kell még tennünk az *Erythräa* első függelékét. Ez utóbbiban ugyanis tézisszerűen és az interdiszciplináris szemlélet egy korai megnyilvánulásaként azt olvashatjuk: mi a lényege a Frobenius által kialakított kulturális formatannak, annak a „kultúrmorfológiának”, mely három tudományág – a történelem, az őstörténet és az etnológia – egyesítéséből jön létre, de olyanformán, hogy az említett két történelmi diszciplína a régészet rájuk vonatkozó és ismeretanyagukat kiterelbelyesítő fejezeteit is magába foglalja. E függelék számára a Frobenius-Intézet válogatásában helyet szorítottak, a miénkből azonban kiszorult.

A magyar nyelvű válogatás további szemelvényeire utalva: a két válogatás legszélesebb találkozási felülete egyrészt az Afrika művészetére, főképp a sziklaművészetre vonatkozó írások, másrészt és a legnagyobb terjedelemmel, az afrikai mitológia- és mesegyűjtemény, az „Atlantis”, konkrét gyűjtött anyaga és a Frobenius által hozzájuk fűzött magyarázatok.

Fölösleges lenne elhallgatni, hogy Frobeniust mesegyűjtési módszerének hiányosságai és a német nyelvre fordítás során „gyanítottan” elkövetett „kikerekítései” miatt is nemegyszer bírálat érte.¹⁰ E téren széles körű, alapos vizsgálódásra és elemzésre tudomásom szerint eddig azonban senki sem vállalkozott. Annyi viszont világos: Frobenius itt sem szaktársai zárt körének dolgozott, és nem az „eredeti”, továbbá a „szó szerinti” és az „érthető fordítás” hármas szintjén közölt, sőt legnagyobb részét az elbeszélő és a tolmács személyi adataira, a helyszínre stb., stb.-re vonatkozó adatrögzítések is hiányoznak. S ha e téren esetleg úti naplóiból még ki lehetne is egyet-mást bányászni, látnunk kell, hogy legtöbb publikációját – s így az *Atlantis* köteteit – Frobenius elsősorban a széles olvasóközönségnek szánta. Ennélfogva nyilvánvaló, hogy „olvasmányos” formában, a szó legjobb értelmében vett műfordítói igénnyel ültette át az afrikai mitológiákat és meséket németre, bízva az e téren talán valamennyi kortársánál szélesebb körű ismeretei, a különféle stílusok iránt kifejtett érzéke és intuíciója sugallatában.¹¹ Mindez nem jelenti azt, hogy az *Atlantis*-ban olvasható mintegy 800 elbeszélésből gyűjtőjük néhányánál nem esett bele egy-egy sikerre áhító „mesefa” vagy „tolmács” csapdájába, akik esetleg különféle idegen elemek összekeverésével és fantáziájuk módosító hatásával hagyományos elbeszélés helyett itt-ott „egyéni alkotásokat” produkáltak. S az sem kizárt, hogy a francia vagy angol nyelvre fordító egyik-másik tolmács a számára homályos részek okozta nehézségből egyéni leleménnyel vágta ki magát. Mégis igen valószínűtlen, hogy az ilyen esetek jelentékeny számarányt képviseljenek. Mindent összevéve tehát csak sajnálkozni lehet azon, hogy ezt a majd 3000

¹⁰ Samia Al Azharia Jahn: Der deutsche Afrikaforscher Leo Frobenius als erster Sammler Sudan-arabischer Volkserzählungen, *Paideuma*, Band 21, Wiesbaden, 1975, 30–46; Marót Károly: id. tanulmány; Jan Vansina: id. tanulmány.

¹¹ Ulf Diederichs: „Leo Frobenius: Schwarze Sonne Afrika”, 'Der Mann, der Afrika zum Sprechen brachte', Düsseldorf/Köln, 1980, 379. old.

nyomtatott oldalra rúgó gyűjteményt – melyből a magyarázó és ismertető szövegekre kb. 1000 oldalnyi jut¹² – megjelenése idején; amikor a maga sokoldalúságában mindez felfedezésszámba ment; néhány darabjától eltekintve, sem francia, sem angol nyelvre nem fordították le, s a fentebb már említett, Németországban készült, válogatásban található némi ízelítő éppen 50 esztendővel látott napvilágot.¹³

Frobeniusnak nem kedvezett a történelem. Az első világháború: afrikai kutatásait akasztotta meg tíz esztendőre – bár ezt a kényszerszünetet még a maga javára tudta fordítani –, a második viszont útját állta annak, hogy művei s így gondolatai, időszerűségük évtizedeiben juthassanak, megfelelő angol és francia fordítások révén is, az európai tudomány vérkeringésébe. Tudománytörténeti szerepe és helye mégis, így is, kellőképpen indokoltá teszi, hogy, bár megkésve, nálunk is, magyarul is olvasni lehessen életművének néhány megragadó részletét.

Biernaczky János

---

¹² Biernaczky János: 'Frobenius műveinek tudományos háttéré'; Atlantis. A „Kulturgeschichte Afrikas” magyar fordításához csatolt 15. sz. függelék utolsó pontja, kéziratban, 1981, II. rész, 568–579. old.

¹³ A lefordított „néhány darab” arra utal, hogy az Atlantis 10. kötetének mintegy a kétharmadát, Frobenius kultúrtörténeti és leíró ismertetését és az abba szövegekői idézetként ékelt elbeszéléstörödékeket franciául is kiadták. Lásd: Leo Frobenius: *Mythologie de l'Atlantide – le „Poseidon” de l'Afrique noire, son culte chez les Yoruba du Bénin*, Paris, 1949. Az eredetiben közölt, helyszínen gyűjtött 55 elbeszélés a fordításból azonban kimaradt. – Emellett a Maina-frankfurti Frobenius Intézet 1983-ban franciául is publikálta az Atlantis 12. kötetének az anyagát. Lásd a „Studien zur Kulturkunde” c. sorozat 70. kötetét: *Mythes et contes populaires des riverains du Kasai*.